

УДК 378.22:330:378.4(410)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ АГРО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

А.В. Найдьонова

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови для технічних та
агробіологічних спеціальностей,
Національний університет біоресурсів та природокористування України
e-mail: polilanguage@meta.ua

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО АГРО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

А.В. Найденова

кандидат педагогических наук, доцент кафедры английского языка для технических и
агrobiологических специальностей,
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

THE BASIC TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF HIGHER AGRO-ECONOMIC EDUCATION IN UK

A.V. Naydonova

PhD (Pedagogy), associate professor of the department of English for
Technical and Agrobiological Specialities,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

У статті висвітлено основні тенденції розвитку вищої агро-економічної освіти у Великій Британії. Надано етапи розвитку агро-економічної освіти у британських вишах, її особливості, роль профорієнтація, співпраця вищої школи з державними та приватними організаціями.

Ключові слова: агро-економічна освіта; тенденція; економіст-аграрник; професійна підготовка; профорієнтація.

В статье отражены основные тенденции развития высшего агро-экономического образования в Великобритании. Представлено этапы развития агро-экономического образования в британских вузах, ее особенности, роль профориентации, сотрудничество высшей школы с государственными и частными организациями.

Ключевые слова: агро-экономическое образование; тенденция; экономист-аграрий; профессиональная подготовка; профориентация.

The main tendencies of higher agro-economic education in the UK are highlighted in the article. Stages of the development of agro-economic education in British universities, especially its particularities, role of career guidance and cooperation of high school with public and private organizations.

Keywords: agro-economic education; tendency; agricultural economists; professional training; career guidance.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема професійної підготовки майбутніх економістів-аграрників в Україні та застосування позитивного досвіду їх підготовки у Великобританії залишається недостатньо дослідженою як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Визначальним для бурхливого розвитку саме економічної освіти, в тому числі й агро-економічної стали історичні події XIX ст. – важливого

періоду кардинальних змін у суспільстві більшості країн світу, етапу їх технічного, а відповідно й економічного піднесення. Зазначені перетворення зумовили відповідну реакцію і в освітній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчив, що питання основних тенденцій розвитку агро-економічної освіти в університетах Великої Британії вже висвітлювалося у науковій літературі. Так, В. Я. Бобров [1] зазначає вплив вищої економічної освіти на вирішення складних проблем цивілізації в цілому, О. В. Сагінова [5] акцентує увагу на інтернаціоналізації вищої економічної освіти.

Отже, разом з тим, на нашу думку, основні тенденції розвитку агро-економічної освіти потребують більш детального висвітлення, що і стало **метою даної статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значні зрушення наприкінці ХХ ст., кардинальні зміни в провідних сферах світового суспільно-економічного простору зумовлюють упровадження в практичну площину реформаторських кроків, зокрема щодо вищої агро-економічної освіти Великої Британії. До світових сучасних тенденцій, у руслі яких розвивається агро-економічна освіта Великої Британії, слід зарахувати, насамперед:

- професійну переорієнтацію фахівців відповідно до вимог у аграрній галузі економіки, що зростають;
- зміну перспектив кар'єрних можливостей шляхом освоєння нових сфер знань;
- опанування передовими інформаційними технологіями;
- розвиток форм навчання (дистанційне);
- спрямування студентів на самостійний пошук, отримання і опрацювання потрібної інформації.

Такі трансформації, які реалізуються в контексті новітніх європейських тенденцій у галузі вищої агро-економічної освіти, зумовлюють підвищення вимог до рівня професійної підготовки галузевого економіста, потребу в глибшому опануванні студентами вищих навчальних закладів агро-економічними знаннями [3].

Наголосимо, що Велика Британія, одна з прогресивних країн – учасниця європейського освітнього простору, реалізує свої стратегічні завдання у сфері вищої, зокрема агро-економічної освіти на основі положень нової європейської стратегії економічного розвитку, прийнятої у березні 2010 р. – “Європа 2020: стратегія розумного, стійкого і всеохоплюючого зростання”. Вищезгадана програма розроблена й схвалена членами Європейської комісії з метою подолання світової економічної кризи. “Європейська стратегія-2020” є перспективною соціально-економічною концепцією розвитку Європейського Союзу з високим рівнем зайнятості населення, продуктивності виробництва та соціальної єдності. Зміст програми, заснованої на положеннях Лісабонської стратегії, впровадженої у дію з 2000 р., спрямований на розвиток конкурентоспроможної економіки, досягнення соціальної стабільності, збільшення кількості робочих місць, поліпшення життя громадян, цілеспрямоване використання природних ресурсів, реалізацію європейських пріоритетів у галузі економіки, освіти та професійної підготовки. Відповідні цілі чітко відображені у викладі президента Європейської комісії Ж.-М. Барозу: “Європейським Союзом визначено п'ять амбітних цілей – зайнятість, інновації, освіта, соціальна інтеграція, зміна клімату та енергетика, які повинні бути досягнуті до 2020 р. Кожна держава – член Європейського Союзу прийняла власні національні завдання у кожній із зазначених галузей. В основу стратегії покладені конкретні дії на національному рівні та на рівні ЄС” [9, с. 4].

Отже, серед концептуальних завдань зазначеної програми виокремимо саме ті, що стали перспективними для агро-економічної освіти Великої Британії, а саме:

- практична реалізація стратегій безперервного навчання і загальноєвропейської мобільності молоді та викладачів, розвиток кваліфікаційних меж, підвищення якості вищої агро-економічної освіти та навчання з метою набуття студентами базових навичок і компетенцій, необхідних для майбутнього реального працевлаштування;
- сприяння рівноправності, соціальної згуртованості та активної життєвої позиції молоді шляхом практичного вирішення освітніх проблем, забезпечення високоякісної вищої агро-економічної освіти, підтримки інклюзивної освіти незалежно від індивідуальних особливостей, психічних і фізичних можливостей учасників освітнього процесу;
- сприяння творчим пошукам, інноваціям і підприємництву на всіх рівнях навчання і професійної підготовки студентів у процесі розвитку їхніх ключових компетенцій на всіх освітніх рівнях, координація співпраці між освітніми секторами та ринком праці [9].

Фінансово підтримана Європейською комісією спеціальна комплексна програма безперервного навчання європейської молоді, активними учасниками якої стали британські університети, складається з чотирьох частин: 1) “Comenius” (включає в себе питання дошкільної, початкової та середньої освіти); 2) “Erasmus” (освітня програма вищої школи, підтримка навчальної мобільності студентів, професорсько-викладацького складу, співфінансування у вищу школу в контексті транснаціональних проєктів); 3) “Leonardo” (зв’язок між політикою і практикою у галузі професійного навчання, можливість як для індивідуального вдосконалення професійних компетенцій окремими особистостями протягом певного періоду навчання за кордоном, так і для загальноєвропейської співпраці між освітніми установами); 4) “Grundtvig” (увага до викладання та вирішення проблем в освіті дорослих, проблеми старіння населення тощо) [4; 9].

Щодо вдосконалення змісту професійної підготовки кваліфікованих економістів-аграрників, відповідності навчальних програм сучасним суспільним реаліям і викликам сьогодення прем’єр-міністр Великої Британії Г. Браун зазначав: “Завдання цього століття – глобальна гонка за навичками. ... потрібно рухатися вперед, наші реформи повинні розширити можливості отримання освіти всіма бажаними. Глобалізація дає змогу констатувати факт, що успішними стануть люди з найкращими професійними ресурсами та сильним внутрішнім потенціалом. Це нові можливості для Великої Британії. ... Наразі наше завдання – розкрити всі можливості кожної людини” [9, с. 4].

Однак, у доповіді Європейської комісії (травень 2012 р.) засвідчено факт недостатнього рівня британських освітніх стандартів: на думку членів комісії, багато випускників виходять зі стін навчальних закладів різних рівнів “функціонально неграмотними”, без належного рівня професійної кваліфікації, тоді як економіка особливо потребує кваліфікованих працівників [7]. Таким чином, у Великій Британії виникла невідповідність між освітніми реаліями сьогодення та економічними потребами держави, що у найближчому майбутньому може завдати серйозних економічних збитків у глобальному масштабі. У доповіді стверджується, що підвищення якості вищої економічної освіти – найбільш правильне вирішення ситуації, що склалася, однак заходи урядової політики не націлені у відповідну площину. Тому основна увага урядових структур, відповідальних за освітній сектор, повинна бути спрямована на забезпечення більш просунутої професійної економічної освіти, набуття студентами поглиблених професійних навичок і кваліфікацій [8].

Такої думки дотримується й голова виконавчої служби Ради з економічних і соціальних досліджень Я. Даймонд, який зазначав, що в усьому світі була і є актуальною потреба економіки у висококваліфікованих фахівцях, що й зумовлює ключову необхідність забезпечення відповідної професійної освіти на державному рівні. Реалізація такої політики у сфері вищої економічної освіти у Великій Британії відображена у встановленні причинно-наслідкових зв’язків між економічним прогресом і освітою, розширення масштабів діяльності університетів, навчання впродовж життя (life-learning studying), що й сформувало пріоритети урядової політики у даній сфері, хоч і в неповному обсязі [10, с. 2].

Слід звернути увагу на те, що саме в 1990-х рр., які відзначені економічною кризою та масовим безробіттям, навчання впродовж життя привернуло особливу увагу відповідних організацій і громадськості, внаслідок чого у 1995 р. Європейська комісія опублікувала офіційний документ “Викладання і навчання: На шляху до суспільства, що навчається”. Його положення про необхідність постійного навчання, доступність здобуття освіти всіма бажаними, розроблення європейських програм були визнаними концептуально значущими стратегіями формування конкурентоспроможного та динамічного суспільства, заснованого на глибоких теоретичних знаннях і професійних навичках.

Організація економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) визначила п’ять основних тенденцій стратегії навчання впродовж життя:

- визнання неформального й неформального компонентів навчання, пов’язаних з розробкою задовільних консультативних і керівних систем;
- розвиток основних навичок для всієї молоді та дорослого населення з метою розвитку дійсного прагнення до навчання;
- перспектива охоплення навчанням протягом усього життя шляхом надання пріоритету в задоволенні потреб дітей дошкільного віку і дорослого населення;
- результативне й ефективне керівництво фондами з імовірною необхідністю залучення більшого числа державних і приватних ресурсів, особливо шляхом введення нових стимулів;
- питання керівництва й партнерства, необхідність залучення та координації діяльності різних інстанцій [6].

З метою поглиблення змісту професійної підготовки економістів аграрного профілю у вищих Великій Британії та адаптації її до глобалізаційних вимог у країні запроваджуються міжнародні програми. Так, протягом 2007–2008 рр. у співпраці з науковою організацією “Economic and Social Research Council” була реалізована міжнародна “Програма дослідження викладання і навчання” (Teaching and Learning Research Programme). За фінансової підтримки Центру знань, навичок і організаційної продуктивності (Centre for Knowledge, Skills and Organizational Performance, SKOPE) проведено докладне статистичне оцінювання глобальних тенденцій у галузі вищої економічної освіти, зайнятості та ринку праці, вивчення взаємозв’язку між різними дослідницькими підходами з метою створення нових і розширення існуючих у Великій Британії можливостей для реалізації будь-яких досліджень у сфері вищої агро-економічної освіти, зокрема, у викладанні і навчанні, підтримання дослідницьких проектів різних вікових груп на різних етапах отримання вищої агро-економічної освіти, розширення науково-методичної бази викладання і навчання, вплив стратегічних позицій транснаціональних компаній на національну систему формування професійних навичок аграрного економіста, перевірка їх ефективності у практичному середовищі.

Таким чином, для нинішньої вищої агро-економічної освіти Великої Британії характерні тісна співпраця та взаємозв’язки з провідними аграрними підприємствами, урядовими організаціями, комерційними структурами, забезпечуючи нерозривність ступеневого зв’язку “університет-підприємство” з метою набуття студентами практичних умінь і навичок під час проходження ними практики, у подальшому – гарантованого працевлаштування випускників, а в більш глобальному масштабі – оперативного реагування на агро-економічні потреби держави та суспільного життя в цілому.

Водночас у сфері вищої агро-економічної освіти Великої Британії загострилися проблеми, пов’язані з недостатньою кількістю кваліфікованих фахівців-виробничників і побоюваннями університетів щодо надмірної професіоналізації навчальних програм і перетворенням вищих навчальних закладів на спеціалізовані освітні установи. На нашу думку, наявна суперечність є тією рушійною силою, яка впливатиме на тенденції розвитку вищої агро-економічної освіти у країні, принаймні протягом найближчого десятиліття. У зв’язку з цим вважаємо важливими визначені та охарактеризовані В. Я. Бобровим ключові тенденції сучасної економічної освіти Великої Британії:

- перегляд напрямів і профілів підготовки фахівців відповідно до сучасних потреб розвитку суспільства та провідних галузей економіки, розробка нових навчальних програм, зміст яких спрямовується на перспективний економічний розвиток держави, логічну вмотивованість структури й послідовності викладання запланованих дисциплін, високий рівень професійної підготовки фахівців на основі міждисциплінарного підходу в ході організації навчального процесу [1];

- відкриття навчальних закладів нового типу – політехнічних коледжів – як компромісне вирішення викладеної вище проблеми. Діяльність таких коледжів спрямовується на професійну підготовку фахівців для виробничої та інших галузей економіки, відповідно, збільшується кількість навчальних годин на викладання загальнотеоретичних суспільно-економічних і загальнонаукових дисциплін, підвищується роль і значення економічної функції вищої освіти [1];

- посилення тенденції гуманітаризації технологічної, природознавчої та економічної освіти й водночас економізація гуманітарних напрямів вищої освіти, що засвідчено у відповідних навчальних програмах університетів Великої Британії;

- поєднання опрацювання студентами теоретичного матеріалу в аудиторії з практичним втіленням отриманих ними знань, інтенсифікація практичної підготовки студентів і їхньої науково-дослідної роботи [1];

- виникнення “наукових парків” – регіональних науково-дослідних об’єднань, ядро яких становлять університетські центри, із залученням підприємств чи корпорацій з однієї або кількох суміжних галузей економіки;

- застосування концепції неперервного навчання (life-long studying), внаслідок чого у Великій Британії з’явилися такі нові типи вищих навчальних закладів, як молодші коледжі, відкриті університети, спеціалізовані економічні школи, де можна отримати практичну підготовку з питань мікро- та макроекономіки, управління, фінансового менеджменту, маркетингу тощо;

- поширення самостійного навчання студентів із використанням технічних засобів (ідеться про електронні навчальні курси системи Moodle, дистанційне навчання, мікронавчання, мікροаналіз як новітні методи), індивідуальної та групової роботи з тьюторами (кураторами) [1].

Варто зазначити, що акцентування уваги на інтернаціоналізації вищої освіти економічного профілю простежується у наукових публікаціях О. В. Сагінової, яка вважає її однією з найважливіших тенденцій загального економічного розвитку та вищої економічної освіти зокрема [5].

Як зазначає дослідниця, сформувався єдиний світовий освітній ринок, де вищі навчальні заклади різних країн світу пропонують свою продукцію та послуги для всіх студентів, не обмежуючись національними кордонами [5]. Отже, ще однією важливою тенденцією функціонування вищих навчальних закладів Великої Британії у системі національної освіти можна визначити інтернаціоналізацію професійної підготовки майбутніх фахівців. Така тенденція простежується, наприклад, в Університеті західного Лондона (University of West London) та Університеті Хертфордширу (University of Hertfordshire).

Зазначимо, що інтернаціоналізація вищої агро-економічної освіти, яка спирається на ключові національні, політичні, економічні, соціальні й культурні мотиви, охоплює освітньо-науковий та економічний компоненти діяльності вищого навчального закладу, що сприяє покращенню його фінансової стабільності та якості пропонованої професійної підготовки майбутніх фахівців.

Так, вивчаючи рівень професійної підготовки економістів аграрного профілю в університетах Великої Британії, варто зауважити, що динамічність сучасної світової аграрної економіки, ускладненість технологічного виробництва, методів управління вимагає від фахівців економічної сфери постійного підвищення рівня власної професійної кваліфікації. Приміром, завдяки такій новітній формі навчання, як дистанційне, Британський відкритий університет займає лідерську позицію у світі з підготовки економістів-аграрників, оскільки робить навчання доступним у будь-якій частині світу та в зручний для студентів час. Крім того, дистанційна форма навчання сприяє набуттю відповідних навичок аналізу економічних реалій, формування прогресивної стратегії управління у процесі перепідготовки економістів. Зазначимо, що сам університет як результат практичної реалізації потреби у підвищенні освітнього рівня населення був заснований ще у 1969 р.

Також зазначимо, що саме у Великій Британії у зв'язку з економічними негараздами та зниженням конкурентоспроможності країни у світовому масштабі у другій половині ХХ ст. почалося особливе піднесення профорієнтації, збільшення її фінансування, поява відповідних масштабних програм. У 1973 р. навіть був прийнятий спеціальний закон про служби профорієнтації, згідно з яким профорієнтаційну роботу визначено обов'язковою на всіх етапах навчання [2]. Згодом з'явилися й спеціальні агентства профорієнтаційного напрямку діяльності, а до змісту навчальних програм були включені профорієнтаційні курси, обов'язкові для всіх учнів.

Профорієнтаційну роботу в середніх школах Великої Британії здійснюють, в основному, спеціалісти – профрадники (профконсультанти), спеціальні бюро, шкільні служби у співпраці з адміністрацією школи, підприємствами, громадськими організаціями з використання активних форм і методів. Учні грають у рольові економічні ігри, займаються імітаційним моделюванням окремих трудових ситуацій, беруть участь у створенні міні-підприємств, що дає їм змогу проводити маркетинг продукції, здійснювати продажі, власне кажучи, набувати перших навичок їхньої майбутньої професійної адаптації на ринку праці, що згодом полегшує початок їхньої практичної реалізації як фахівців із відповідною освітою та необхідними навичками й уміннями, а також надає їм змогу визначити своє місце в соціумі. Таким чином, профорієнтація відіграє важливу економічну роль у аграрному секторі, адже приваблює на ринок праці робочу силу з необхідним рівнем професійної підготовки, а також в особистісному розвитку людини, яка здатна постійно вчитися новому, самовдосконалюватися.

Згідно з положеннями вищезазначеного закону, профорієнтаційну роботу як розвивальний процес і як складову професійної підготовки кадрів проводять професійні радники за програмою “Професійна підготовка молоді” (тривалість – 1–2 роки) в коледжах та вищих навчальних закладах Великої Британії з залученням до співпраці аграрних підприємств і компаній для практичної реалізації студентами отриманих теоретичних знань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сучасний розвиток світової економіки аграрного напрямку, зростання конкуренції на внутрішніх і міжнародних ринках зумовлюють підвищення рівня знань щодо сучасних технологій управління аграрним бізнесом, розробки нових стратегій – новітніх явищ у європейському суспільно-економічному просторі, потребу у поглибленій професійній підготовці фахівців агро-економічної галузі, здатних швидко адаптуватися до сучасних реалій, творчо осмислювати й оперативно вирішувати важливі проблеми, активно діяти й знаходити оптимальні, а часто – нестандартні рішення у складних виробничих ситуаціях, загалом бути конкурентоспроможними спеціалістами у своїй галузі в умовах світової глобалізації.

Список використаних джерел

1. Бобров В. Я. Сучасні зарубіжні тенденції розвитку економічної освіти / В. Я. Бобров // Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект : монографія / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України ; за ред. Н. Г. Ничкало. – Київ, 1999. – С. 107–146.
2. Гриншпун С. С. Организация профориентации школьников в Великобритании / С. С. Гриншпун // Педагогика. – 2005. – № 7. – С. 100–105.
3. Найдюнова А. В. Загальна характеристика розвитку економічної освіти у Великобританії / А. В. Найдюнова // Гуманіт. вісн. ДВНЗ “Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди” : тем. вип. – Київ, 2013. – Вип. 29. – Т. 1: Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання: дод. 1. – С. 484–489.
4. Парінов А. В. Реформа вищої педагогічної освіти в Англії: передумови і тенденції розвитку (кінець 80-х – початок 90-х років XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. В. Парінов. – Київ, 1995. – 170 с.
5. Сагинова О. В. Интернационализация высшего образования как фактор конкурентоспособности / О. В. Сагинова // Вестн. Рос. экон. акад. им. Г. В. Плеханова. – Москва, 2004. – № 1. – С. 15.
6. Степко М. Ф. Болонський процес і навчання впродовж життя / М. Ф. Степко, Б. В. Клименко, Л. Л. Товажнянський ; Нац. техн. ун-т “Харків. політехн. ін-т”. – Харків : НТУ ХПІ, 204. – 111 с.: іл.
7. Education and training in a smart, sustainable and inclusive Europe. European Commission / Official Journal from the European Union. Council of the European Union, European Commission. – 2012. – P. 9–18.
8. Education. The latest A level, GCSE and higher education news as well as advice on schools and student life [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk>. – Назва з екрана.
9. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission / European Commission. Brussels, 2010 – 34 p.
10. Pollard A. Professionalism and pedagogy. A contemporary opportunity / A. Pollard // A Commentary by the Teaching and Learning Research Programme and the General Teaching Council for England. – London : TLRP, 2010. – 37 p.

References

1. Bobrov V. Ja. Suchasni zarubizhni tendenciji rozvytku ekonomichnoji osvity / V. Ja. Bobrov // Suchasna vyshha shkola: psykholohgo-pedagoghichnyj aspekt : monoghrافیja / In-t pedagoghiky i psykholohiji prof. osvity APN Ukrajinu ; za red. N. Gh. Nychkalo. – Kyjiv, 1999. – С. 107–146.
2. Ghrynshpun S. S. Orghanyzacyja proforyentacyy shkoljnykov v Velykobrytany / S. S. Ghrynshpun // Pedagoghyka. – 2005. – # 7. – S. 100–105.
3. Najdjonova A. V. Zagaljna kharakterystyka rozvytku ekonomichnoji osvity u Velykobrytaniiji / A. V. Najdjonova // Ghumanit. visn. DVNZ “Perejaslav-Khmeln. derzh. ped. un-t im. Gh. Skovorody” : tem. vyp. – Kyjiv, 2013. – Vyp. 29. – Т. 1: Mizhnarodni Chelpanivsjki psykholohgo-pedagoghichni chytannja: dod. 1. – S. 484–489.
4. Parinov A. V. Reforma vyshhoji pedagoghichnoji osvity v Anghliji: peredumovy i tendenciji rozvytku (kinecj 80-kh – pochatok 90-kh rokiv KhKh st.) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / A. V. Parinov. – Kyjiv, 1995. – 170 s.
5. Saghynova O. V. Ynternacyonalizacyja vysshhegho obrazovanyja kak faktor konkurentosposobnosti / O. V. Saghynova // Vestn. Ros. экон. akad. ym. Gh. V. Plekhanova. – Moskva, 2004. – # 1. – S. 15.
6. Stepko M. F. Bolonskyj proces i navchannja vprodovzh zhyttja / M. F. Stepko, B. V. Klymenko, L. L. Tovazhnjanskyj ; Nac. tekhn. un-t “Kharkiv. politekhn. in-t”. – Kharkiv : NTU KhPI, 204. – 111 s.: il.
7. Education and training in a smart, sustainabla and inclucive Europe. European Comission / Official Journal from the European Union. Council of the European Union, European Commission. – 2012. – P. 9–18.
8. Education. The latest A level, GCSE and higher education news as well as advice on schools and student life [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.telegraph.co.uk>. – Nazva z ekrana.
9. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Sommission / European Commission. Brussels, 2010 – 34 p.
10. Pollard A. Professionalism and pedagogy. A contemporary opportunity / A. Pollard // A Commentary by the Teaching and Learning Research Programme and the General Teaching Council for England. – London : TLRP, 2010. – 37 p.